

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.17.41>

АВС-ЗАСОБИ В СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ЗАСОБІВ РОЗВ'ЯЗАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО КОНФЛІКТУ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ

Новікова Марія Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри професійних
та спеціальних дисциплін
(Херсонський факультет Одеського
державного університету внутрішніх
справ, м. Херсон, Україна)

Сімонцева Людмила Олександрівна,
старший викладач кафедри публічного
управління та адміністрування
(Херсонський державний
аграрно-економічний університет,
м. Херсон, Україна)

Стаття визначає методологічні проблеми реалізації альтернативних засобів розв'язання кримінально-правового конфлікту (АВС-засобів). Визначено, що оновлення кримінальної процесуальної моделі розв'язання кримінально-правового конфлікту потребує впровадження відновного правосуддя. Підкреслено, що основним елементом відновного правосуддя є альтернативні засоби вирішення кримінально-правового конфлікту. Відповідно, альтернативні засоби розв'язання кримінально-правового конфлікту потребують належного правового регулювання, яке враховує їх правову природу. Правова природа АВС-засобів ґрунтується на взаємному співробітництві сторін із метою досягнення узгодженості позицій у питаннях, які є суперечливими.

У статті проаналізовано сутність альтернативних засобів вирішення кримінально-правового конфлікту, закріплених у Кримінальному процесуальному кодексі (далі – КПК) України. Встановлено, що закріплений у КПК України особливий порядок кримінального провадження на підставі угод є малоефективним. Це пояснюється тим, що він не враховує особливостей, притаманних АВС-засобам. Так, робиться висновок, що запропонована у КПК України модель не передбачає звільнення від кримінальної відповідальності підозрюваного (обвинуваченого), що погодився на укладання угоди. Також простежується відсутність тотожності умов та наслідків укладання угоди про примирення в Кримінальному кодексі та КПК України.

Важливою засадою належного впровадження АВС-засобів у кримінально-процесуальну модель України визначено метод правового регулювання, оскільки саме він впливає на вибір засобів реалізації правових відносин. У статті підкреслено, що використання додаткових методів правового регулювання, а саме правокомпромісного методу правового регулювання, уможливить належне застосування АВС-засобів з урахуванням інтересів як потерпілого, так і підозрюваного (обвинуваченого).

Ключові слова: кримінально-правовий конфлікт, альтернативні засоби розв'язання кримінально-правового конфлікту, АВС-засоби, правокомпромісний метод правового регулювання.

**MEANS OF ABC ANALYSIS IN THE SYSTEM OF CRIMINAL
AND PROCEDURAL MEANS FOR RESOLVING CRIMINAL LAW CONFLICT:
PROBLEMS OF METHODOLOGY**

Novikova Mariia Mykolaivna,
Candidate of Juridical Sciences,
Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department
of Professional and Special Disciplines
(Kherson Faculty of Odessa State
University of Internal Affairs, Kherson,
Ukraine)

Simontseva Liudmyla Oleksandrivna,
Assistant Professor at the Department
of Public Management and Administration
(Kherson State Agrarian and Economic
University, Kherson, Ukraine)

The article identifies methodological problems in the implementation of alternative means of resolving criminal conflict (ADR). Renewal of the criminal process requires the selection of effective tools for its implementation. ADR are an instrument of restorative justice, which is an important part of reforming Ukraine's criminal procedure model. The effectiveness of legal remedies chosen by the legislator depends on the quality of legal regulation. Thus, alternative means of resolving criminal disputes require proper legal regulation. Proper legal regulation of ADR takes into account their legal nature. The legal nature of ADR are based on mutual cooperation of the parties, coordination of positions on the main issues of the conflict.

The article analyzes the essence of alternative means of resolving the criminal conflict, which are enshrined in the Criminal Procedure Code of Ukraine. The analysis established that the special procedure of criminal proceedings based on agreements enshrined in the Criminal Procedure Code of Ukraine is ineffective. The inefficiency of the mechanism established by the legislator is explained by the fact that it does not take into account the features of ADR. The model of resolving a criminal conflict does not provide for the release from criminal liability of a suspect or accused who has entered into a conciliation agreement. The norms of the Criminal Code of Ukraine and the Criminal Procedure Code of Ukraine, which regulate the institution of a reconciliation agreement between the perpetrator and the victim, are not identical. The dissimilarity of material and procedural norms violate the architectonics of their interaction.

The method of legal regulation is defined as an important principle of proper introduction of ADR into the criminal procedure model of Ukraine. It influences the choice of means of realization of legal relations. The article emphasizes that the use of additional methods of legal regulation makes it possible to properly apply ADR. It is proposed to apply the method of legal compromise. This method of legal regulation takes into account the interests of both the victim and the suspect (accused).

Key words: criminal-legal conflict, alternative means of resolving criminal-legal conflict, ADR, method of legal compromise.

Постановка проблеми. Сучасне уявлення про сутність механізму правового регулювання оперує більшою кількістю понять, ніж ті, які застосовувалися юридичною накою наприкінці ХХ століття. Потреба у нових засобах правового регулювання, які б

ураховували необхідність державно-правового захисту прав і свобод людини як найвищої цінності сучасного суспільства, приводить до поступової зміни уявлень щодо змісту методів правового регулювання. Теоретичні надбання зарубіжних та вітчизняних науковців свідчать про формування нової, більш розвинутої системи впливу на суспільні відносини, яка передбачає вирішення юридичного конфлікту взаємними силами держави і громадянського суспільства. У системі методів правового регулювання взаємодія правових і неправових засобів впливу на результати вирішення юридичних конфліктів є підставою для створення нових юридичних прийомів, способів і засобів, що за своїм змістом мають гібридний характер та поєднують елементи імперативного і диспозитивного методів. Наразі одними з таких засобів є альтернативні процедури (АВС-засоби), які застосовуються для розв'язання юридичних конфліктів у різних галузях права. Актуальність застосування таких процедур є беззаперечною, оскільки вони підтверджують свою дієвість навіть у таких «некомпромісних» галузях, як кримінальне право та кримінальний процес.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Змішана природа альтернативних засобів вирішення кримінально-правового конфлікту, межі та результативність їх застосування викликають інтерес у науковців та практиків. Аналіз їх правової природи можна знайти у роботах Р. Аракеяна, О. Бобрової, Н. Бондаренко-Зелінської, Н. Вознюк, І. Войтюка, Л. Головка, І. Ємельянова, В. Землянської, О. Калганова, Т. Кисельової, Н. Кузнєцової, Д. Ковриженка, Я. Любченка, В. Посполітак, Т. Шепеля та ін. Безпосередньо питанням запровадження АВС-засобів до системи вирішення кримінально-правового конфлікту займаються В. Балух, Н. Волковицька, Ю. Дьомін, О. Іщенко, О. Коваль, З. Симоненко, Г. Усатий та інші. Не дивлячись на це, місце альтернативних засобів розв'язання кримінально-правового конфлікту в системі кримінально-процесуальних засобів правового регулювання залишається ще не достатньо висвітленим.

Мета статті полягає в аналізі сутності правової природи альтернативних засобів розв'язання кримінально-правового конфлікту та встановлення їх місця в системі кримінально-процесуальних засобів правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Феномен «криза покарання», який виник наприкінці XVIII ст., продовжив активно розвиватися впродовж декількох століть і знайшов, окрім філософського, ще й правове втілення наприкінці ХХ ст. у країнах Європи та в США. Однак позиція про те, що каральний спосіб регулювання правових відносин не може бути єдиним у сфері кримінального права та процесу у вітчизняній правовій науці, розвинулася не так давно. І якщо примирення потерпілого з винним як підстава звільнення від кримінальної відповідальності відображено у ст. 46 Кримінального кодексу (далі – КК) України у 2001 році, то глава 35 КПК України побачила світ лише у 2012 році, що аж ніяк не свідчить про стрімкий розвиток інституту альтернативних засобів вирішення кримінально-правового конфлікту в українському праві. Цьому, на нашу думку, сприяє декілька особливостей, які характеризують альтернативні засоби вирішення кримінально-правового конфлікту як правового явища і відрізняють їх від сталих юридичних засобів урегулювання кримінально-правового конфлікту, які є звичними для кримінального процесу України.

Одним із проблемних елементів упровадження альтернативних засобів вирішення кримінально-правового конфлікту в систему кримінального процесу є низький рівень толерантності до винного, який притаманний вітчизняному суспільству під час розгляду проблем кримінально-правового характеру. А як відомо, сутність правової теорії – це результат праворозуміння особи, яка займається розробленням тієї чи іншої проблеми, та результат суб'єктивної інтерпретації правової реальності [1, с. 342]. На

наукову позицію впливає час, епоха, система поглядів та позиції, які оточують автора і які висловлюються іншими науковцями, становлять основу правової політики держави, панують у його оточенні та базуються на його життєвому досвіді. Зрозуміло, що не всі пострадянські позиції, притаманні сучасній вітчизняній кримінально-процесуальній науці, далекі від застосування суто каральних механізмів, тоді як поширення альтернативних засобів у США, як пояснює Т. Подковенко, характеризується тим, що в американському суспільстві громадська думка і хороші відносини цінуються більше, ніж особисті образи [2, с. 37]. Таким чином, позиція наукової більшості та більшості практиків наразі не повністю створює сприятливий клімат для впровадження альтернативних засобів урегулювання кримінально-правового конфлікту.

Наступним проблемним питанням є міжгалузевий характер альтернативних засобів вирішення юридичного конфлікту, до яких належать і АВС-засоби вирішення кримінально-правового конфлікту. Всі юридичні засоби вирішення юридичного конфлікту мають спільні ознаки, до яких учені зараховують такі: є інструментом розв'язання правового спору (конфлікту); передбачають наявність третьої сторони, яка сприяє об'єктивному розв'язанню конфлікту; набувають чинності лише за наявності добровільної згоди на це сторін конфлікту; вимагають компромісного рішення [3, с. 127]. Вони наразі застосовуються в Україні в багатьох галузях права. Одним із найпоширеніших засобів у такому разі є медіація. Однак, як відомо, загальних норм, які б регулювали відносини медіації, досі в Україні немає. Це ж стосується й інших АВС-засобів. Їх розвиток у різних галузях права відбувається на підставі узагальнених матеріальних галузевих норм, які не формують юридичних механізмів належної якості, здатних якісно вирішити юридичний конфлікт. Наслідком цього є зростання недовіри до альтернативних засобів вирішення конфлікту не тільки як до «західної» новинки, але і як до слабшого за судовий розгляд засобу розв'язання правового конфлікту.

Слід також звернути увагу на те, що правове регулювання інституту альтернативних засобів вирішення кримінально-правового конфлікту повинно мати спільні риси як у кримінальному праві, так і в кримінальному процесі, оскільки ці галузі є взаємопов'язаними.

При цьому, не дивлячись на єдину природу і спільні ознаки, альтернативні засоби розв'язання правового конфлікту реалізуються за допомогою різних прийомів та різними способами, які формуються відповідно до сутності методу правового регулювання, що притаманний галузі їх застосування. Зрозуміло, що перевага диспозитивного методу правового регулювання у приватно-правових галузях є важливою умовою беззаперечного застосування альтернативних засобів вирішення юридичного конфлікту. Однак під час аналізу ст. 46 КК України та ст. 469 КПК України [4; 5] ми можемо простежити певні розбіжності. Це стосується підстав примирення винного з потерпілим. Так, ст. 46 КК визначає, що підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності через примирення винного з потерпілим є вчинення особою кримінального проступку або необережного нетяжкого злочину вперше. Ч. 3 ст. 469 КПК України підставою для укладання угоди про примирення визначає кримінальні проступки, нетяжкі злочини, однак про необережність у ній не йдеться. Таким чином, процесуальна норма відрізняється від матеріальної, порушуючи логічний закон тотожності, який має виражати зв'язки між матеріальними та процесуальними нормами однієї галузі.

Проблема простежується й у визначенні наслідків примирення матеріальною та процесуальною нормами. Так, ст. 46 КК України говорить про звільнення особи від кримінальної відповідальності. При цьому в кримінально-правовій науці під

звільненням від кримінальної відповідальності, що регламентується розділом IX КК України, розуміється звільнення від майбутньої й потенційної відповідальності [6, с. 302], тобто ще не призначеної. А також укажемо на позицію Ю.В. Бауліна про те, що звільнення від кримінальної відповідальності – «це реалізація державою в особі суду свого повноваження, відповідно до якого вона відмовляється за наявності підстав, передбачених КК, від державного осуду особи...» [6, с. 303–304]. Відповідно, винна особа, яка уклала угоду про примирення з потерпілим, повинна бути звільнена від усіх наслідків державного осуду, тобто не має бути засуджена і визнана такою, що не притягується до кримінальної відповідальності. Звільнення винної особи через примирення з потерпілим визнається у теорії кримінального права безумовним, тобто «...особа звільняється від кримінальної відповідальності остаточно, безповоротно, незалежно від подальшої поведінки особи після набрання законної сили рішенням суду про її звільнення» [6, с. 304]. Однак норма, закріплена у ст. 471 КПК України, визначає, що до змісту угоди про примирення вносяться дані про узгоджене покарання або про звільнення від покарання з випробуванням. Отже, за своїм змістом матеріальна і процесуальна норми не збігаються. До того ж процесуальна норма суперечить змісту поняття «звільнення від кримінальної відповідальності», викладеного у главі IX КК України, тобто зміщує поняття «звільнення від кримінальної відповідальності» та «звільнення від кримінального покарання».

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що наразі інститут угоди про примирення обвинуваченого з потерпілим є безпідставно відірваним від інституту звільнення особи від кримінальної відповідальності і належить до інституту звільнення від покарання. Підтвердженням цього є також те, що в результаті звільнення особи від кримінальної відповідальності судом виноситься ухвала, а результат, визначений в угоді, ухвалюється вироком суду. Ми вважаємо, що така позиція законодавця призводить до нівелювання самого змісту альтернативних засобів вирішення кримінально-правового конфлікту, оскільки їх застосування передбачає повне позасудове вирішення конфлікту, яке (у разі згоди) повинно бути лише затверджене судом зі звільненням особи від кримінальної відповідальності. І в такій ситуації винесення вироку, а не іншого типу судового рішення, на нашу думку, є «натяком» судової системи на те, що особа ще повинна відбутися покарання, а кримінально-правовий конфлікт не остаточно розв'язаний.

На нашу думку, зазначені проблеми реалізації альтернативних засобів у системі кримінально-процесуальних засобів вирішення кримінально-правового конфлікту тісно пов'язані з методом кримінального права та кримінального процесу. Як відомо, основоположним методом у цих вітчизняних правових галузях довгий час був імперативний, що призвело до формування усталеного переліку юридичних засобів, які застосовувалися для розв'язання кримінально-правового конфлікту. Зміна правової політики держави у сфері кримінальної юстиції потягла за собою необхідність упродовження нових засобів, які містять елементи юридичного компромісу – АВС-засоби. Однак вважаємо, що застосування таких засобів без зміни парадигми «кримінальне право / процес = імперативні юридичні засоби» не є можливим. Як підтвердження цієї позиції наведемо думку Л. Лобойка, який зазначає, що у практиці теоретичні методи правового регулювання у чистому вигляді не застосовуються, оскільки тільки змішані системи регулювання кримінально-процесуальних відносин дають можливість на належному рівні досягти мети кримінального процесу і водночас гарантувати додержання законних прав та інтересів його учасників [7].

На нашу думку, наявність в ознаках АВС-засобів юридичного компромісу дає підстави стверджувати, що для їх застосування найкращим є введення у систему методів

регулювання кримінально-процесуальних відносин додаткового (субсидіарного) правокомпромісного методу правового регулювання [8, с. 7]. Він передбачає запровадження системи засобів модульно-алгоритмічного характеру, які скеровують поведінку суб'єктів до розв'язання конфлікту на засадах добровільної співпраці та досягнення обоюдної згоди щодо питань, які викликають протистояння між сторонами. Вважаємо, що визнання цього методу правового регулювання в системі методів криміналістично-правового регулювання суспільних відносин стане належною підставою для застосування АВС-засобів правового регулювання відповідно до їх правової природи (як засобів компромісного характеру).

Висновки. Таким чином, проаналізувавши особливості застосування АВС-засобів у кримінально-процесуальній моделі України, ми дійшли висновку, що розглянута модель не досить ефективно забезпечує впровадження альтернативних засобів вирішення кримінально-правового конфлікту. Запроваджені в КПК України норми можна назвати квазімоделлю застосування альтернативних засобів виконання покарання. По-перше, вона не передбачає звільнення від кримінальної відповідальності, по-друге, у ній відсутній чітко визначений механізм правового регулювання позасудового врегулювання кримінально-правового конфлікту. З огляду на це, зазначимо, що застосування альтернативних засобів розв'язання кримінально-правового конфлікту потребує подальшої наукової розробки з метою впровадження на належному рівні відновної моделі правосуддя. При цьому особливої уваги потребує дотримання правової природи АВС-засобів, чітке визначення результатів, які настають після застосування альтернативних засобів, а також усвідомлення необхідності розширення інструментарію правового регулювання за рахунок додаткових методів правового регулювання.

Список використаних джерел:

1. Марченко М.Н. Проблемы теории государства и права : учебное пособие. Москва : Юристъ, 2001. 656 с.
2. Подковенко Т. Альтернативні способи вирішення спорів: розвиток концепції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Випуск 1(13). С. 36–41.
3. Іщенко О.М. Медіація в кримінальному процесі: зарубіжний досвід та перспективи для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. С. 126–129.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#top> (дата звернення 29.12.2020 року).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 29.12.2020 року)
6. Баулін Ю.В., Борисов В.І., Тютюгін В.І. та ін. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / За ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. Харків : Право, 2010. 456 с.
7. Лобойко Л.М. Поняття і структура судового (змагального) методу кримінально-процесуального права. URL: <https://www.viaduk.com/clients/vs.nsf/0/DA49B5AA0E6794D0C3256FBA00367C87?OpenDocument&CollapseView&RestrictToCategory=DA49B5AA0E6794D0C3256FBA00367C87&Count=500&> (дата звернення 30.12.2020 року).
8. Новікова М.М. Юридичний компроміс як фактор оптимізації механізму правового регулювання : дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність: 12.00.01. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2007. 209 с.